

**Şâfiî Bir Şârihin Mâlikî Referansları:
İbn Hacer el-Askalânî'nin Fetḥu'l-bârî'deki Mâlikî Kaynakları**

Mâlikî References of a Shâfi'î Commentator:
Ibn Hajar al-'Asqalânî's Mâlikî Sources in Fatḥ al-Bārī

Doç. Dr. Sezai Engin

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı,
sezaiengin52@hotmail.com

Eskişehir Osmangazi University
Faculty of Theology
Department of Hadith
<https://orcid.org/0000-0002-3716-483X>
<https://ror.org/01dzjez04>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	07 Nisan April 2025
Kabul Tarihi Accepted	16 Mayıs May 2025
Yayın Tarihi Published	30 Haziran June 2025
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
Sayı Issue	43
Sayfa Pages	1-25

Atıf | Cite as

Engin, Sezai. “Şâfiî Bir Şârihin Mâlikî Referansları: İbn Hacer el-Askalânî'nin Fetḥu'l-bârî'deki Mâlikî Kaynakları”. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 43 (Haziran 2025), 1-25.
<https://doi.org/10.56361/usul.1671622>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemekte olup yalnızca literatür taramasına dayanmaktadır; çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulmuş, tüm kaynaklar kaynakçada belirtilmiştir.
This study does not require ethics committee approval and is based solely on a literature review; scientific and ethical principles have been followed throughout the study, and all sources are listed in the references (Sezai Engin).

Yapay Zeka Kullanımı | Use of Artificial Intelligence

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. | No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Öz

İbn Hacer el-Askalânî, hicrî 9. asır Memlûk Kâhiresi'nde kaleme aldığı Fethu'l-bârî'de kendisinden önceki şerh birikimini çok iyi etüt etmiş, telif sürecinde kendisine zengin bir kaynak havuzu oluşturmuştur. Şerhleri/şârihleri referans olarak kullanmakla birlikte gerektiğinde bunların eleştirilerini yapmaktan da kaçınmamıştır. Endülûs ve Mağrib bölgesi Mâlikî şârihleri de İbn Hacer'in kaynakları arasında yer almıştır. İbn Battâl, İbn Abdülber, Mâzerî, Kâdî İyâz gibi şerhleri bilinen isimlere Fethu'l-bârî'de atıflar yapılmıştır. Diğer taraftan İbn Hacer, aynı ilim havzasından başka Mâlikî şârihlerden de sıklıkla nakiller yapmakta, gereken yerlerde ise görüşleri üzerinden onları eleştirmektedir. Makalede İbn Hacer'in Fethu'l-bârî'de atıfta bulunduğu Dâvûdî, İbn Ebû Sufre, İbnü't-Tîn, İbn Rüşeyd gibi Endülûs ve Mağrib kökenli şârihler üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde İbn Hacer'in yararlandığı Nâsirüddin İbnü'l-Müneyyir ve kardeşi Zeyn İbnü'l-Müneyyir gibi Mısır coğrafyasından olan Mâlikî hadis şârihlerine de değinilmiştir. Öncelikli olarak bir müellif/şârih olarak İbn Hacer'in bu şârihlere yaklaşımı tespit edilmiştir. Sonrasında ise söz konusu şârihlerin Fethu'l-bârî'nin içeriğinin şekillenmesindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şerh, İbn Hacer el-Askalânî, Fethu'l-bârî, Mâlikî Şârihler

Abstract

Ibn Ḥajar al-Asqalânî studied the accumulation of commentary before him very well in Faṭḥ al-Bārî which he wrote in Mamluk Cairo in the 9th hijrî century and created a rich pool of sources for himself during the process of the writing. Although he used the commentaries/commentators as references, he didn't refrain from criticizing them when necessary. Mâlikî commentators of Andalusia and Maghreb region were also included among Ibn Ḥajar sources. Scholars such as Ibn Baṭṭāl, Ibn 'Abd al-Barr, al-Māzarî and al-Qāḍî 'Iyād who's their commentaries are known, are cited in Faṭḥ al-bārî. Moreover, Ibn Ḥajar frequently refers to another Mâlikî commentators from the same scholarly milieu and criticizes them for their ideas when necessary. Andalusian and Maghrebian commentators such as al-Dāwūdî, Ibn Abî Şufrah, Ibn al-Tîn and Ibn Rushayd whose referenced by Ibn Ḥajar in Faṭḥ al-Bārî were focused on this article. Additionally Mâlikî hadith commentators from Egypt such as Nāşiruddîn Ibn al-Muneyyir and his brother Zayn Ibn al-Muneyyir whom Ibn Ḥajar benefited from were also mentioned. First, Ibn Ḥajar's approach to the aforementioned commentators as an author/commentator was determined. Then, the influence of these commentators on the shaping of the content of Faṭḥ al-bārî were tried to be determined. **Keywords:** Commentary, Ibn Ḥajar al-'Asqalânî, Faṭḥ al-Bārî, Mâlikî Commentators

المراجع المالكية لشارح شافعي :

المصادر المالكية في فتح الباري لابن حجر العسقلاني

صخلملا

قد درس ابن حجر العسقلاني في فتح الباري الذي كتبه في القاهرة المملوكية في القرن التاسع الهجري تراكم الشروح التي سبقته دراسة جيدة، وأنشأ لنفسه مجموعة غنية من المصادر أثناء عملية التأليف. وعلى الرغم من استعانتة بالشروح/الشرح مراجعاً إلا أنه لم يتوقف عن نقدها عند الضرورة. فقد كان شراح الأندلس والمغرب المالكيون من مصادر ابن حجر. فقد نقل في فتح الباري عن ابن بطال، وابن عبد البر، والمازري، والقاضي عياض، وغيرهم، من اشتهرت شروحوهم. بالإضافة إلى هذا فإن ابن حجر ينقل كثيراً من الشراح المالكيين الآخرين من نفس البيئة العلمية وينتقدهم في آرائهم عند الضرورة. وقد تم التركيز في هذه المقالة على الشراح الأندلسيين والمغاربة مثل الداودي وابن أبي صفرة وابن التين وابن رشيد الذين اقتبس ابن حجر منهم في فتح الباري. وكذلك قد ذكر شراح الحديث المالكيين من مصر أمثال ناصر الدين ابن المنير وأخيه زين بن المنير اللذان استفاد منهما ابن حجر. وتم أولاً تحديد منهج ابن حجر في التعامل مع هؤلاء الشراح كمؤلف/شارح، وبعد ذلك، تمت محاولة تحديد آثار هؤلاء الشراح على تشكيل محتوى فتح الباري. الكلمات المفتاحية: الشرح، ابن حجر العسقلاني، فتح الباري، الشراح المالكيون.

Giriş

Günümüze ulaşan eserler üzerinden bir değerlendirme yapıldığında Hattâbî (ö. 388/998) ile başlatılan sistematik ve bütüncül hadis şerh yazıcılığı Endülüs ve Mağrib ilim havzalarında devam etmiş, bölge ulemâsı tarafından önemli eserler kaleme alınmıştır. İbn Battâl el-Kurtubî (ö. 449/1057), İbn Abdülber (ö. 463/1071), Ebü'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081), Mâzerî (ö. 536/1141), Ebûbekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Kâdî İyâz (ö. 544/1149) gibi Endülüs ve Mağribli şârihler, hadis şerh literatürünün temelini atmışlardır. Sonraki asırlarda Dimaşk ve Bağdat'ta telif ettikleri eserler ile Nevevî (ö. 676/1277) ve Kirmânî (ö. 786/1384), şerh yazıcılığına ivme kazandırmışlardır. Şerh telifinde asıl gelişim ise Memlûk ilim geleneğinde yaşanmıştır. Hicrî 8. asırda Kutbüddin el-Halebî (ö. 735/1335), Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) ve İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) ile şerh telifinde ciddi bir seviye yakalanmış, 9. asırda İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) zirve eserler ortaya koymuşlardır. Süyûtî (ö. 911/1505), Kastallânî (ö. 923/1517), Zekerîyya el-Ensârî (ö. 926/1520) ve Sefîrî (ö. 956/1549) gibi isimler ise Memlûk Kâhiresi'nde şerh yazıcılığı geleneğini devam ettirmişlerdir.

Hiç şüphesiz bütün bir şerh literatürü içerisinde *Fethu'l-bârî*'nin ayrı bir konumu vardır. Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) “Feth'ten sonra hicret yoktur.” övgüsü, bu eserin şerh yazıcılığındaki yerini çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Eserin ileri bir seviyeye ulaşmasında telif edildiği coğrafyadaki ilmî canlılık, İbn Hacer'in ulemâ sınıfındaki statüsü, öğrenci ağının genişliği ve yazıldığı dönem gibi birçok etkenden bahsedilebilir. *Fethu'l-bârî*'nin kaynak ve referans bir esere dönüşmesinde İbn Hacer'in önceki şerh birikimini çok iyi etüt etmesinin etkisi de göz ardı edilmemelidir. O, mütekaddim kaynaklar karşısında ölçülü bir duruş sergilemiş, bu eserlerden alıntılar yapmış, gerekli gördüğünde ise eleştiriden kaçınmamıştır. Dolayısıyla *Feth*'in teşekkülünde önceki şerhlerin kayda değer bir rolü vardır. Bu nedenle eserdeki kaynakların ve etki değerlerinin belirlenmesi, *Feth*'in içerik analizi açısından önemli sonuçlara kapı aralayacaktır. Bu noktada *Feth*'in Mâlikî kaynakları dikkat çekmektedir. Ancak şerhin bazı Mâlikî referansları, yazma halinde veya matbu olarak günümüze ulaşmamıştır. İbn Hacer'in atıfta bulunduğu kimi şârihlerin eserleri ise bir bütün halinde sonraki dönemlere intikal edememiştir. Ayrıca bunlar içerisinde henüz yeni neşredilenler de bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu şârihlerin *Feth*'in teşekkülündeki etkisi dikkatlerden kaçmaktadır. Makalede İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'de yararlandığı ve kimi zaman eleştirdiği özellikle Endülüs

ve Mağrib kökenli Mâlikî şârihler üzerinde durulacaktır. Ayrıca *Feth*'te İbn Hacer'in atıfta bulunduğu Mısır coğrafyasından olan Mâlikî şârihlere değinilecektir. Böylece nispeten “gizli” veya “örtük” kalmış referansların *Fethu'l-bârî*'deki etki düzeyi tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. *Fethu'l-bârî*'nin Kaynakları

Memlük ilim geleneğinin öne çıkan isimlerinden biri olan İbn Hacer, teü lif ettiği *Fethu'l-bârî* ile hadis şerh yazıcılığının olgunluk döneminin en önemli çalışmasını ortaya koymuştur. Eserde onlarca kaynaktan yararlanmış ve geçmiş birikimi ustalıkla içeriğe yansıtmıştır. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlû Selman ile Ebû Huzeyfe Râid b. Sabri'nin hazırladıkları *Mu'cemü'l-muşannefâtî'l-vâride fî Fethi'l-bârî* isimli çalışmaya göre İbn Hacer, şerhi telif sürecinde bin dört yüz otuz kaynağa başvurmuştur. Hamed Abdullah el-Atıyye'nin *Mevâridü'l-Hâfız İbn Hacer fî Fethi'l-bârî* isimli araştırmasında ise şerhte bin üç yüz kırk dokuz eserden nakiller yapıldığı belirtilmiştir.³

İbn Hacer *Feth*'te birçok *Şâhih-i Buhârî* şerhinden istifade etmiştir. Hat-tâbî, İbn Battâl, Kirmânî gibi isimlerin yanı sıra Memlük ulemâsından Kutbüddin el-Halebî, Moğultay b. Kılıç, Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), İbnü'l-Mülak kın ve Sirâceddin el-Bulkînî (ö. 805/1403) gibi şârihler İbn Hacer'in kaynakları arasındaki yerlerini almıştır.⁴ Kannâs'ın tespitine göre İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de toplam kırk altı şerhten yararlanmıştır. Bunlardan on altısı *Şâhih-i Buhârî*, beşi *Şâhih-i Müslim*; beşi *Muvatta*; ikisi *Sünen-i Tirmizî*; dördü *Meşâbîhü's-sünne* ve *Mişkâtü'l-meşâbîh* şerhidir. İbn Dakîk el-İd'in (ö. 702/1302) *el-İlmâm*'ı gibi altı ahkâm hadisi şerhi ve Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhü's-sünne*'sinin içlerinde oldu ğu diğer beş hadis şerhi de *Feth*'in kaynakları arasındadır.⁵ Matbû şerhler dikkate alındığında İbn Hacer'in *Feth*'teki Buhârî şârihleri arasında en önemli kaynakları

1 bk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen - Ebû Huzeyfe Râid b. Sabri, *Mu'cemü'l-muşannefâtî'l-vâride fî Fethi'l-bârî* (Suûd: Dârü'l-Hicre, 1412/1992).

2 bk. Hamed Abdullah, *Mevâridü'l-Hâfız İbn Hacer fî Fethi'l-bârî* (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1425/2004).

3 Mustafa Macit Karagözoğlu (ed.), *Hadis Şerh Literatürü I* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2020), 243.

4 Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü I*, 240-241.

5 Muhammed Abdullah Kannâs, *et-Ta'rif bi's-şurûhi'l-hadîsiyyeti'l-muktebesi minhâ fî Fethi'l-bârî* (Riyad: Dârü's-Sumey'î, 1433/2012), 113-115.

sırasıyla İbn Battâl (ö. 449/1057), Hattâbî, Kirmânî olmuştur. Bunun yanında Müslîm şârihlerinden Nevevî de İbn Hacer'in sıklıkla atıfta bulunduğu şârihlere atıfta bulunmuştur.⁶

Şerh birikiminden yararlanırken sadece nakilci bir tutum sergilemeyen İbn Hacer, gerektiğinde önceki eserlerin/şârihlerin eleştirilerini de yapmıştır. Örneğin fikhî konularda kendisinden çokça yararlandığı İbn Battâl'ı tenkit ettiği de olmuştur. Zerkeşî ve Moğultay b. Kılıç da İbn Hacer'in eleştiri yönelttiği şârihler arasındadır.⁷ *Feth'*te kendisinden nakillerde bulunmasına rağmen *Şahîh-i Buḥârî* şârihi Kirmânî de İbn Hacer'in yer yer tenkit ettiği isimlerdendir.⁸

2. *Fethu'l-bârî*'nin Mâlikî Kaynakları

İbn Hacer'in *Feth'*in telifinde birçok şerhten yararlandığını belirtmiştik. Bu şerhler arasında erken dönem şerh yazıcılığının en hareketli olduğu bölge olan Endülüs ve Mağrib'te kaleme alınan çalışmalar da bulunmaktadır. Hatta eserin *Şahîh-i Buḥârî* şerhleri arasındaki en önemli kaynağı Endülüslü şârih İbn Battâl'dır. İbn Hacer, İbn Battâl ile sınırlı kalmamış Endülüs ve Mağrib ilim havzasındaki şerh birikimini iyi bir şekilde analiz etmiş, birçok çalışmaya atıfta bulunmuştur. *Muvatta* şârihi İbn Abdülber ve *Sünen-i Tirmizî* şârihi Ebûbekir İbnü'l-Arabî'den de yararlanırken, Ebû'l-Velîd el-Bâcî, Mâzerî ve Kâdî İyâz gibi şârihlerden de kısıtlı ölçüde nakillerde bulunmuştur.⁹

İbn Hacer, Endülüs ve Mağrib şerh literatürünün bilindik kaynakları dışında aynı bölgedeki birçok Mâlikî şârihten de alıntılar yapmıştır. Bu şârihlerden kiminin şerhi yeni neşredilmiş bazılarının ise eserleri henüz yayımlanmamış veya günümüze ulaşmamıştır. O, bunlarla da sınırlı kalmamış Mısır ilim havzasından İskenderiyye asıllı Mâlikî şârihlere de eserinde yer vermiştir. Söz konusu şârihler eserin omurgasının oluşmasında son derece etkili olmuşlardır. Çalışmada İbn Hacer'in *Feth'*te görüşlerine yer verdiği, kimi zaman eleştirdiği Endülüs/Mağrib bölgesine uzanan ve Mısır coğrafyasından olan Mâlikî mezhebi kökenli kaynakları tespit edilecektir. Bir müellif olarak İbn Hacer'in bu şârih ve şerhlere yaklaşımı

6 Sezai Engin, *Şerh ve Şârihin İzini Sürmek Hadis Şerhlerinin Hikâyesi* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2023), 158-159.

7 Karagözoğlu, *Hadis Şerh Literatürü I*, 241-242.

8 İsmail Hakkı Ünal, "Kirmânî, Şemseddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/65.

9 Engin, *Şerh ve Şârihin İzini Sürmek Hadis Şerhlerinin Hikâyesi*, 158-159.

üzerinde durulacak, bahsi geçen müellif ve eserlerin *Fetḥu'l-bârî*'nin muhtevasına etki düzeyleri belirlenecektir.

2.1. Dâvûdî (ö. 402/1011)

Tam adı Ebû Cafer Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî el-Esedî'dir. Mesîle veya Bis-kire'den olduğu söylenmektedir. Trablus'ta bulunmuş, sonra Tilimsân'a geçmiştir. Fakîhlîği ile öne çıkan ayrıca dil ve hadis gibi ilimlerde yetkin biridir. Birçok eser kaleme almıştır.¹⁰ Tilimsân'da vefat etmiştir.¹¹ Herhangi bir hocadan ders almayıp kendini yetiştirmiş,¹² bu nedenle çağdaş ulemâ ile bazı polemikler yaşamış, kimseden ders okumadığı için ilmî konumu sorgulanmış ve kendisine eleştiriler yöneltmiştir.¹³

Dâvûdî'nin en önemli eserleri şerh türündedir. *el-Kâdî fî şerḥi'l-Muvaṭṭa* ve *en-Naşiḥatü fî şerḥi'l-Buḥârî* bunlar arasındadır. *Muvaṭṭa* şerhini Trablus'ta imlâ etmiştir.¹⁴ Şerh *en-Nâmî fî şerḥi'l-Muvaṭṭa* adıyla da kaydedilmektedir.¹⁵ Adil Nüvehiz'e göre diğer eseri *en-Naşiḥa*, *Şaḥîḥ-i Buḥârî* için kaleme alınan ilk şerhtir.¹⁶ Sehâvî (ö. 902/1497) ise sonraki *Şaḥîḥ-i Buḥârî* şârihlerinin Dâvûdî'den nakiller yaptığını belirtmektedir. Ona göre İbnü't-Tîn başta olmak üzere *Şaḥîḥ*'in şârihleri bu şerhten yararlanmışlardır.¹⁷

İbn Hacer *Tecrîd*'de Dâvûdî'nin her iki şerhinin rivâyet hakkına sahip olduğunu ifade etmekte, eserlerin müellife kadar uzanan senedini şu şekilde zikretmektedir: Ebû Ali el-Fâdilî→ Ahmed b. Ebû Tâlip→ Cafer b. Ali→ Muhammed

10 Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, thk. Heyet (Mağrib: Matbaatü Fedâle el-Muhammediyye, 1384/1965), 7/102-103.

11 Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 7/104.

12 Cengiz Kallek, "Dâvûdî, Ahmed b. Nasr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/50.

13 Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 7/103.

14 Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 7/103. *Muvaṭṭa* şerhini Trablusta yazdığı bilgisi için ayrıca bk. Muhammed b. Muhammed b. Ömer Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye* (Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/164.

15 Ebû'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu'l-müzeheb fî ma'rifeti a'yâni 'ulemâ'i'l-mezhebe* (Kahire: Dârü't-Türâs li't-Tab ve'n-Neşr, 1391/1971), 1/166; Kallek, "Dâvûdî, Ahmed b. Nasr", 9/51.

16 Adil Nüvehiz, *Mu'cemu a'lâmi'l-Cezâ'ir* (Beyrut: Müessesetü Nüvehiz, 1400/1980), 141.

17 Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed es-Sehâvî, *el-Cevâhîr ve'd-dürrer* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1419/1999), 2/710.

b. Abdurrahman el-Hadramî→ Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb→ Yusuf b. Abdullah en-Nemerî→ Dâvûdî.¹⁸

İbn Hacer, *Feth*'te Dâvûdî'den birçok nakilde bulunmaktadır. Bunların bazılarında الشارح “ed-Dâvûdî eş-Şârih” şeklinde tavsif ettiği¹⁹ Dâvûdî'den aktarımlarda bulunmanın yanı sıra onun hatalı yorumlarını tespit etmiş ve bunları eleştirmiştir. Hatta bazen çok ağır ifadelerle onun görüşünde isabet etmediğini vurgulamıştır. “وَهُوَ غَلَطٌ شَنِيعٌ” “Bu korkunç bir hatadır.”²⁰ “Bu çok fahiş bir hatadır.”²¹ ve “وَهُوَ خَطَأٌ” “Bu bir hatadır.”²² diyerek onun hatalarını belirtmiştir. Bazen ise الشارح “Şârih Dâvûdî dikkatsiz davranmıştır.”²³ “Dâvûdî وَأَغْرَبَ الدَّأْوِدِيَّ” (bu konuda) tuhaf bir söz söylemiştir.”²⁴ ifadeleriyle Dâvûdî'nin yanlış olduğunu düşündüğü kanaatlerini gündeme getirmiştir.

Bütün eleştirilerine rağmen İbn Hacer, birçok konuda onun görüşlerine başvurmuştur. Örneğin garîbu'l-hadis türü lafızların tefsirinde ve lügavî açıklamalarda Dâvûdî'den yararlanmıştır.²⁵ خميص kelimesini açıklarken Dâvûdî ve Cevherî'yi (ö. 400/1009'dan önce) referans olarak kullanmıştır.²⁶ Yine النفيس ibaresinin etimolojik tahlilinde onun başvuru kaynaklarından biri Dâvûdî olmuştur.²⁷ تَقَرَّانَ fiilinin anlamını مَعْنَاهُ تُسْرِعَانِ الْمَشْيَ كَالْهَرَوَلَةِ yani “Onun anlamı herveledeki gibi hızlı yürümektir.” şeklinde açıklayan Dâvûdî, İbn Hacer'in atıfta bulunduğu isimdir.²⁸ Ayrıca bâb başlığı hadis uyumuna dair açıklamalarda *Feth*'te az da olsa Dâvûdî'nin görüşlerinden yararlanılmıştır.²⁹ Bunun dışında şerhte, hadisın farklı tariflerine, metinsel farklılıklara ve ahkâma dair birçok konuda Dâvûdî'ye atıfta bulunulmuştur.

18 Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfrehes ev Tecridü esânîdû'l-kütübi'l-meşhûre ve'l-eczâ'i'l-menşûre* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 398.

19 Örnekler için bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Şahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1959), 1/15, 239, 437, 2/141, 150, 3/78, 4/397, 5/401, 6/78, 10/510.

20 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6/200.

21 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6/445.

22 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/325.

23 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6/288.

24 Örnekler için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/134, 226, 2/226, 3/76, 78, 4/91, 5/201, 6/122, 205, 7/91, 8/139, 9/100, 10/63, 72.

25 Örnekler için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6/332, 348, 7/305, 9/264, 337, 491.

26 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3/312.

27 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/400.

28 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6/78.

29 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/102, 413.

Kannâs'ın tespitine göre İbn Hacer, iki şerhi olan Dâvûdî'nin *Şaḥîḥ-i Buḥârî* şerhinden yararlanmıştır.³⁰ Ancak yukarıda belirtildiği üzere İbn Hacer onun *Muvatta* şerhini de görmüştür. Dolayısıyla ortak rivâyetler çerçevesinde yaptığı nakillerin bir kısmının bu şerhten olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Öte yandan Dâvûdî'nin *Fetḥu 'l-bârî*'deki bazı görüşleri diğer şârihler üzerinden nakledilmiştir. Bu tür aktarımların çoğunda İbn Hacer ile Dâvûdî arasındaki köprü İbnü't-Tîn olmuştur.³¹ Şerhte Dâvûdî'ye uzanan bazı alıntılar, وَنَقَلَ ابْنُ التَّيْنِ عَنِ الدَّأُوْدِيِّ وَحَكَى ابْنُ التَّيْنِ عَنِ الدَّأُوْدِيِّ veya وَنَقَلَ ابْنُ التَّيْنِ عَنِ الدَّأُوْدِيِّ kalıbı kullanılarak İbnü't-Tîn aracılığı ile gündeme getirilmektedir.

2.2. Mühelleb b. Ebû Sufre (ö. 435/1044)

Endülüs'ün Meriye kentinden olan Mühelleb, fıkıh ve hadis başta olmak üzere İslâmî ilimlerde bu bölgenin önemli isimlerinden biridir. Âsîlî'nin (ö. 392/1002) öğrencilerindendir ve aynı zamanda damadıdır. Ondan hadis dinlemiş ve fıkıh tahsil etmiştir. Endülüslü birçok hocadan aldığı derslerin yanı sıra rihle düzenlediği Kayrevân ve Mısır ulemâsından da ilim almıştır. Kâdî İbnü'l-Murâbit (ö. 485/1092) öğrencileri arasındadır. Malaga kadılığı görevinde bulunmuştur. İbn Ebû Sufre, *Şaḥîḥ*'in en önemli râvîlerinden Âsîlî'nin önde gelen öğrencisi olması nedeniyle eserin Endülüs'teki yayılımında etkili olmuştur. Zira hayatı boyunca eserin kırâati ile meşgul olmuştur. Bunun bir sonucu olarak *Şaḥîḥ*'in hem ihtisârını hazırlamış hem de şerhini yapmıştır. Muhtasarın adı *Kitâbü 'n-naşîḥ fi 'l-ḥtişâri 'ş-Şaḥîḥ*'tir. Bu çalışma üzerine düştüğü talikler ile de şerhini kaleme almıştır.³² Ayrıca Endülüs'teki temâyüle uyarak bir *Muvatta* şerhi de yazdığı söylenmektedir.³³

İbn Ebû Sufre, *Fetḥu 'l-bârî*'de görüşlerinden bolca nakil yapılan bir şârihtir. İbn Hacer “Şârihu'l-Buhârî” olarak tanımladığı³⁴ İbn Ebû Sufre'den klasik bir şerh telifi sırasında atıf yapılabilecek birçok konuda yararlanmıştır. Fikhî yorumlar, ihtilâfu'l-hadis, rivâyet farklılıkları, bazı garîb ibarelerin tefsirine dair açıklamaların

30 Kannâs, *et-Ta'rif bi 'ş-şurûḥ*, 113.

31 Örnekler için bk. İbn Hacer, *Fetḥu 'l-bârî*, 3/82, 128, 180, 483, 486, 5/52, 215, 7/330, 414, 8/157, 275, 10/14, 51, 68, 78.

32 Kâdî İyâz, *Tertîbü 'l-medârik*, 8/35-36. *Şaḥîḥ-i Buḥârî* muhtasarının neşri için bk. el-Mühelleb et-Temîmî İbn Ebû Sufre, *el-Muḥtasaru 'n-naşîḥ fi tehzîbi 'l-Câmi 'i 'ş-Şaḥîḥ*, thk. Ahmed b. Fâris (Riyad: Dâru't-Tevhid, 1430/2009).

33 Ebû Abdillâh Muhammed el-Humeydî, *Cezvetü 'l-muktebis fi zikri vülâti 'l-Endelüs* (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve'n-Neşr, 1386/1967), 352; Ebû Ca'fer Ahmed ed-Dabbî, *Buğyetü 'l-mültemis fi târihi ricâli ehli 'l-Endelüs* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1387/1968), 471.

34 İbn Hacer, *Fetḥu 'l-bârî*, 3/469.

yanı sıra bâb başlıkları konusunda da İbn Ebû Sufre’den aktarımlarda bulunmuştur. Kendisinden yapılan nakillerde hatalı ve eksik bilgiler olduğunu düşündüğünde ise onu eleştirmekten çekinmemiştir.³⁵ Ancak bu tür tenkitlerin yoğun olduğunu söylemek mümkün değildir.³⁶ Çoğuna yönelik bir itiraz veya eleştiri yöneltmemesinden hareketle genelde İbn Hacer’in onun kanaatlerini onayladığı yorumu yapılabilir.

Örneğin İbn Hacer, Buhârî’nin açtığı bâb başlıklarındaki ve bunların altında tahrîç ettiği hadislerdeki amacını açıklamaya çalışırken İbn Ebû Sufre’nin görüşlerine başvurmuştur.³⁷ Mesela İbn Ebû Sufre, Buhârî’nin Hucurât sûresinin on ikinci ayetini kullandığı bâb başlığı ile altında tahrîç ettiği hadislerin irtibatını kurarken “Bu hadislerin tercüme ile uyumu, buğz ve hasedin sû-i zanndan kaynaklanmasındır.” şeklinde bir açıklama getirmiştir.³⁸ Aynı şekilde unutarak yemini bozmak konusunda açtığı bâb başlığı ve tasnif ettiği hadisler ile Buhârî’nin, unutarak ya da bilmeyerek yapılan davranışlarda mazeret olduğunu ileri sürerek keffâret yüb kümlülüğünü düşürmeye çalıştığı sonucunu çıkarmıştır.³⁹

Diğer taraftan İbn Hacer, Mühelleb’in bazı görüşlerini ise İbn Battâl aracılığı ile okuyucuya sunmuştur.⁴⁰ Bu tür nakillerde genelde *قَالَ بَطَّالُ بْنُ الْمُهَلَّبِ* kalıbını kullanmıştır. *Feth*’te şahit olduğumuz iki şârih arasındaki bu bilgi akışı, İbn Ebû Sufre’nin Endülüs’ün en önemli şârihlerinden biri olan İbn Battâl için de önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

2.3. İbnü’t-Tîn es-Safâkûsî (ö. 611/1214)

Ebû Muhammed Abdülvâhid İbnü’t-Tîn es-Safâkûsî, muhaddis, râvî, müfessir gibi ünvanlarla anılmaktadır. “Mütefennin” ve “mütebahhir” yani birçok ilim dalında uzman ve derinlikli bir alim olarak tasvir edilmektedir.⁴¹ Kaynaklarda İbnü’t-Tîn’e meşhur bir *Şaḥîḥ-i Buhârî* şerhi isnâd edilmektedir. Şerhin ismi *الغدير*

35 İbrahim Tozlu, “Buhârî Râvisi Kâdî Mühelleb B. Ebû Sufre’nin Endülüs Hadisçiliğindeki Yeri Ve Önemi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (Temmuz 2015), 88-89.

36 Örnekler için bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 11/79, 220.

37 Örnekler için bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 4/487, 5/393, 6/15, 125, 9/202, 404, 10/484, 497, 11/550, 13/180, 293, 312.

38 bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 10/484.

39 bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 11/550.

40 Örnekler için bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1/313, 2/330, 3/555, 4/49, 5/208, 9/529, 10/516, 11/17, 13/122.

41 Mahlûf, *Şeceretü’n-nûri’z-zekiyye*, 1/242.

الصحيح el-Muḥbiru'l-faṣīḥ fī ṣerḥi'l-Buḥârî 'ş-şahîḥ'tir.⁴² Bazı kaynaklarda ise eser ismi verilmeden şerh, İbnü't-Tîn'e atfedilmektedir.⁴³ Diğer taraftan kitabın adı el-Muḥayyerü'l-faṣīḥi'l-câmi' li fevâ'idi müsnedi'l-Buḥârî 'ş-şahîḥ şeklinde de kaydedilmektedir.⁴⁴ Şerhin dördüncü cildine ait nüshanın Tunus Milli Kütüphanesi'nde, diğer bir nüshanın ise Matmata Kütüphanesi'nde bulunduğu bilgisi verilmektedir.⁴⁵ Muhtemelen bahsedilen bu nüshalardan hareketle eserin neşri, kaynaklarda geçenlerden farklı olarak el-Ḥaberü'l-faṣīḥ el-Câmi' li fevâ'idi Müsnedi'l-Buḥârî 'ş-Şahîḥ adıyla makalemizin yayımına kısa bir süre kala gerçekleştirilmiştir.⁴⁶

İbnü't-Tîn'in şerhinin muhtevasında Dâvûdî'nin kayda değer bir etkisi vardır. Zira İbnü't-Tîn şerhinde onun görüşlerine atıfta bulunmaktadır.⁴⁷ İbn Hacer'in Dâvûdî'den yaptığı nakillerin önemli bir kısmının İbnü't-Tîn üzerinden aktarılması bunu desteklemektedir. Aracı bir rol üstlenmesinin yanında İbnü't-Tîn, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), İbn Rüseyd (ö. 721/1321) ve diğer bazı şârihlerin aslî bir kaynağıdır.⁴⁸ Özellikle Fethu'l-bârî'de İbnü't-Tîn'e yapılan atıfların yoğunluğu dikkat çekmektedir.⁴⁹ Ancak İbn Hacer, bu alıntılarda İbnü't-Tîn'e itirazlar da yöneltmektedir.⁵⁰ O, İbnü't-Tîn'in görüşünü aktardıktan sonra وفيه نظر “(Bu görüşte) Şüphe vardır.”, وهم ابن التين “İbnü't-Tîn vehme (yanılığa) kapılmıştır.”, وغفل ابن التين “İbnü't-Tîn gaflete (hataya) düşmüştür.”, وأغرب ابن التين “İbnü't-Tîn (bu konuda) tuhaf bir söz söyledi.” ve وهو بعيد “Bu oldukça uzak bir görüştür.” gibi ifadelerle eleştiri ve tashihlerini dile getirmiştir.⁵¹

Kendisinden yapılan nakillere bakıldığında İbnü't-Tîn, şerh edilen hadiselerle ilişkin birçok farklı konuda ve alanda İbn Hacer'in atıfta bulunduğu bir şârih olmuştur. Örneğin Fethu'l-bârî'de bâb başlıkları ile ilgili yorumlarda onun gö-

42 Mahlûf, Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye, 1/242.

43 İsmail Paşa Bağdatlı, Hediyyetü'l-'ârifin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifin (b.y.: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, ts.), 1/635.

44 Muhammed Mahfûz, Terâcimu'l-mü'ellifine't-Tünusiyyin (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1413/1994), 1/209.

45 Mahfûz, Terâcim, 1/209.

46 bk. Ebû Muhammed Abdülvâhid b. Ömer es-Safākûsî İbnü't-Tîn, el-Ḥaberü'l-faṣīḥ el-Câmi' li fevâ'idi Müsnedi'l-Buḥârî 'ş-Şahîḥ, (Riyad: Dâru Atââtî'l-İlm, 1446/2025).

47 Mahfûz, Terâcim, 1/209.

48 Mahlûf, Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye, 1/242.

49 İbnü't-Tîn'in Feth'in kaynağı olduğu tespiti için ayrıca bk. Kannâs, et-Ta'rif bi'ş-şurûḥ, 113.

50 Mahfûz, Terâcim, 1/209.

51 Örnekler için bk. İbn Hacer, Fethu'l-bârî, 1/559, 4/83, 167, 5/223, 309, 6/11, 428, 7/37, 68, 181, 8/74.

rüşlerine başvurulmuştur.⁵² Ki bunların bazılarında İbnü't-Tîn'in Buhârî'nin bâb başlığında işaret ettiği mananın hadiste olmadığı kanaatini taşıdığı nakledilmiştir.⁵³ Garîbu'l-hadis türü açıklamalarda da İbnü't-Tîn'e atıflar yapılmıştır. Örneğin الْخَفَقَةُ ibaresi İbnü't-Tîn tarafından النَّعْسُ yani “uyuklamak, şekerleme yapmak” şeklinde tefsir edilmiştir.⁵⁴ كَبَت (kebete) filinin anlamları ile ilgili değerlendirmelerde de öncelikli kaynak İbnü't-Tîn olmuştur.⁵⁵ الْعَطَاشُ ibaresinin “Koyunlarda görülen bir hastalıktır, içerler ama susuzlukları dinmez.” şeklindeki açıklaması da İbnü't-Tîn'den nakledilmiştir.⁵⁶ Ayrıca kelimelerin anlamları yanında “zabt” yani hareke ve okunuş bilgileri hakkında da İbnü't-Tîn'den alıntılar yapılmıştır. Mesela نَوَسَاتْ lafzının zabt bilgisinde ona başvurulmuştur.⁵⁷ Ancak onun bu konudaki bazı görüşlerinin doğru olmadığı da İbn Hacer tarafından ortaya koyulmuştur. Mesela İbnü't-Tîn فِدَاءْ kelimesinin zabt ve kırâatine dair açıklamalar yapmış ancak İbn Hacer bu fikri, “(İbnü't-Tîn) Bu konuda isabet edememiştir.” diyerek kabul etmemiştir.⁵⁸

Nüsha farklılıklarında da İbn Hacer, İbnü't-Tîn'in bazı tespitlerine yer vermiştir.⁵⁹ Özellikle *Şahîh*'in Kâbisî (ö. 403/1012) rivâyetine ilişkin İbnü't-Tîn'in aktarımlarını şerhte kullanmıştır.⁶⁰ Bilindiği üzere Kâbisî, *Şahîh-i Buhârî*'nin Mağrib'teki en önemli râvilerindedir. Âsîlî'nin (ö. 392/1002) kendisi için yazdığı *Şahîh*'i rivâyet ederek, eserin bu bölgede yayılmasını sağlamıştır.⁶¹ Âsîlî ise doğuya düzenlediği rihlelerinde Mekke ve Bağdat'ta *Şahîh-i Buhârî*'yi iki kez Ebû Zeyd el-Mervezî'den (ö.379/989) dinlemiş, Endülüs'e döndükten sonra bu rivâyet üzere eseri okutmuştur.⁶²

Şerh'te İbnü't-Tîn'e yapılan atıflarda dengeli bir dağılım vardır. Eserin ilk bölümlerinden itibaren İbn Hacer, onun görüşlerine yer vermeye başlamış, telifin sonuna kadar İbnü't-Tîn'den nakillerde bulunmuştur. *Fethu'l-bârî*'nin yazımı-

52 Örnekler için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/311, 9/68, 216, 623, 10/124, 596, 12/343, 13/238, 324.

53 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/311.

54 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/314.

55 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4/412.

56 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/41.

57 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/403.

58 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/465.

59 Örnekler için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 8/301, 591, 655.

60 Örnekler için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/384, 3/256, 4/48, 168, 327, 5/11, 177, 225, 6/56, 8/659, 10/72.

61 Selahattin Parlador, “Kâbisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/41.

62 Vecdi Akyüz, “Âsîlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/482.

nın yaklaşık yirmi beş yıl sürdüğü düşünülürse İbn Hacer'in telif sürecinde İbn nü't-Tîn'in şerhini devamlı surette elinin altında bulundurduğu söylenebilir. Şurası var ki İbnü't-Tîn'e yapılan atıfların yoğunluğu, İbn Hacer'in ona dönük eleştiri ve itirazları da göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

2.4. İbnü'l-Müneyyir Kardeşler: Nâsirüddîn İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284) ve ez-Zeyn İbnü'l-Müneyyir (ö. 695/1296)

Nâsirüddin İbnü'l-Müneyyir, İskenderiyye kadılarındandır.⁶³ Babası ve dönemin diğer bazı muhaddislerinden hadis semâ etmiştir. Tefsir, fıkıh, usûl-i fıkıh ve dil alanlarında öne çıkmıştır. Bir Kur'ân tefsiri, *Keşşâf* üzerine kaleme aldığı *el-İn-tişâf*, *Kitâbü'l-müktefâ* ve *Tefsîru hadîsi'l-İsrâ* adlı eserler ona nispet edilmektedir.⁶⁴ Yetişmesinde ve ilmî gelişiminde Mâlikî mezhebinin önde gelen isimlerinden biri olan İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) ayrı bir yeri vardır.⁶⁵ ez-Zeyn İbnü'l-Müneyyir de tıpkı kardeşi gibi İskenderiyye kadılığı yapmıştır. Nâsirüddin İbnü'l-Müneyyir ve İbnü'l-Hâcib'ten fıkıh tahsil etmiştir. Kardeşi daha meşhur olmasına rağmen bazıları Zeyn'in daha yetkin bir âlim olduğunu savunmuşlardır.⁶⁶

ez-Zeyn İbnü'l-Müneyyir'e bir *Şahîh-i Buḥârî* şerhi nispet edilmektedir. Mâlikî biyografi yazarı İbn Ferhûn'a (ö. 799/1397) göre ez-Zeyn, şerhte daha önce hiç kimsenin takip etmediği bir yöntem benimsemiştir. Şöyle ki o, bâb başlığını zikreder, ardından (başlığa yönelik) problematik sorular sorardı. Öyle ki (bu sorular çerçevesinde) hadis ile bâb başlığının arasının ayrılmasının mümkün olmadığı düşünüldü. Sonra bunlara (kendisi) cevaplar verirdi. Fıkıh'ı-hadis ile ilgili fiu kirlerini beyan ederdi. Ulemânın görüşlerini de nakleder, nihayetinde birini tercih ederdi.⁶⁷ Tinbüktî (ö. 1036/1627) de ez-Zeyn İbnü'l-Müneyyir'i "şârihu'l-Buhârî" olarak tanıtmış ve şerhle ilgili şu övgü dolu tespitleri paylaşmıştır:

63 Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'zeheb fi aḥbari men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Daru İbn Kesir, 1412/1992), 7/666.

64 Takiyyüddin Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir*, thk. Muhammed Ya'lâvî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1427/2006), 1/399.

65 Süleyman Mollaibrahimoğlu, "İbnü'l-Müneyyir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/156.

66 İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzhebe*, 2/123. Biyografisi için ayrıca bk. Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Türkî Mustafâ Ahmed el-Arnaût (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1421/2000), 22/90.

67 İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzhebe*, 2/123.

“Onun telif konusunda güzel bir yetkinliği ve başarılı bir şekilde yazma gücü vardır. *Şahîh-i Buhârî*’yi, sağlam temeller üzerine kurulu ve anlamları titizlikle incelenmiş, ifadeleri güzelce açıklayan bir şerhle yorumlamıştır. Eğer tamamlansaydı, problemlerin çözümünde güvenilecek bir anahtar ve şüphelerin karanlığını gidermede bir ışık olacaktı.”⁶⁸

Kehhâlê’ye (ö. 1987) göre ez-Zeyn İbnü’l-Müneyyir’in *Şahîh-i Buhârî* üzerine iki çalışması bulunmaktadır. Bunlardan biri *Şerhu’l-Câmi’i’s-Şahîh*’tir. Diğeri ise bâb başlıkları için kaleme aldığı *el-Mütevârî ‘alâ terâcimi’l-Buhârî* adlı eserdir.⁶⁹ İsmail Paşa el-Bağdâdî (ö. 1920) ise ez-Zeyn İbnü’l-Müneyyir’e daha fazla çalışma isnâd etmektedir. *Hediyetü’l-‘ârifîn*’de verdiği bilgiye göre onun İbn Battâl şerhi üzerine bir hâşiyesi, müstakil bir *Şahîh-i Buhârî* şerhi ve *el-Mütevârî ‘alâ terâcimi’l-Buhârî* isimli üç eseri bulunmaktadır.⁷⁰

Nâsirüddin İbnü’l-Müneyyir’e nispet edilen eserlere bakıldığında kardeşinin-ki ile benzer bazı çalışmaların varlığı dikkat çekmektedir. Örneğin Kâtib Çelebi’ye (ö. 1067/1657) göre Nâsirüddin’in İbn Battâl şerhi hâşiyesi ve *el-Mütevârî ‘alâ terâcimi’l-Buhârî* isimli iki kitabı vardır.⁷¹ Fuâd Sezgin (ö. 2018) ise *el-Mütevârî ‘alâ terâcimi’l-Buhârî* adlı çalışmaya değinmektedir.⁷² Kannûcî (ö. 1307/1890) aynı müellifin İbn Battâl şerhi hâşiyesi, hacimli bir Buhârî şerhi ve *el-Mütevârî ‘alâ terâcimi’l-Buhârî* adlı bir eseri olduğunu belirtmektedir.⁷³ Nâsirüddin’in bâb başlıkları için kaleme aldığı kitap, *el-Mütevârî ‘alâ ebvâbi’l-Buhârî* ismiyle neşredilmiş-tir.⁷⁴ Diğer taraftan hangi kardeşe ait olduğu konusunda netlik bulunmayan eserler arasında *Tefsîru müşkilâti ehâdis yüşkîlu zahiruhâ* adlı bir kitap da bulunmaktadır. Tahkikli neşrinde Zeynüddin İbnü’l-Müneyyir’e isnad edilen eserin⁷⁵ Türkçeye

68 Ebü’l-Abbâs Ahmed Bâbâ b. Ahmed Tinbüktî, *Neylû’l-ibtihâc bi tahrîzi’d-dîbâc* (Trablus: Dârü’l-Kâtib, 1421/2000), 324.

69 Ömer Rızâ Kehhâlê, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn: Terâcimü müşannifi’l-kütübi’l-‘Arabîyye* (Beyrut: Mektebetü’l-Müsenna, 1406/1986), 7/234.

70 Bağdathî, *Hediyetü’l-‘ârifîn*, 1/714.

71 Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn* (Beyrut: Dârü lhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 1/541.

72 Fuâd Sezgin, *Târihu’t-türâsi’l-‘Arabî*, çev. Mahmud Fehmi Hicâzî (Suûd: Câmiatü’l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1990), 1/249.

73 Ebü’t-Tayyib Sıddîk Hasan Hân el-Kannûcî, *el-Hıttâ fî zikri’s-sıhâhi’s-sitte* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’t-Ta’lîmiyye, 1405/1985), 185.

74 bk. Nâsirüddin İbnü’l-Müneyyir, *el-Mütevârî ‘alâ ebvâbi’l-Buhârî*, thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebû’l-İslâmî, 1411/1990).

75 bk. Ebü’l-Hasen Zeynüddin İbnü’l-Müneyyir, *Tefsîru müşkilâti ehâdis yüşkîlu zahiruhâ*, thk. Riyaz Mensi el-İsa (Amman: Dârü’l-Feth, 1434/2013).

çevirisinde ise Nâsirüddin'e aidiyeti esas alınmıştır.⁷⁶ Kitabın Arapça baskısının kapağında müellif olarak Zeynüddin Ali İbnü'l-Müneyyir el-Mâlikî ismi kaydedilmekte, vefat tarihi ise hicrî 676 yılı zikredilmektedir. Bu her iki kardeşin vefatı ile de uyumlu bir tarih değildir. Dolayısıyla çeviri sahibinin başka bir çalışmasında⁷⁷ da tercih ettiği gibi eserin Nâsirüddin'e nispeti daha isabetli görünmektedir.

Kaynaklardaki bilgiler her iki kardeşin de Buhârî üzerine yoğun bir mesai harcadığını göstermektedir. Ancak eser nispetlerinin bu denli benzerliği şüphe uyandırmaktadır. “Acaba iki kardeşin biyografileri bazı müellifler tarafından karıştırılmış olabilir mi?” sorusu akla gelmektedir. Her ikisinin de müstakil birer *Şâhih-i Buhârî* şerhi kaleme almış olması muhtemeldir. Ancak İbn Battâl şerhi hâşiyesi ve *el-Mütevârî* isimli çalışmaların ikisine nispet edilmiş olması şüpheleri kuvvetlendirmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere *el-Mütevârî* neşredilmiş ve eser büyük kardeş Nâsirüddin İbnü'l-Müneyyir'e isnâd edilmiştir. Dolayısıyla ez-Zeyn İbnü'l-Müneyyir'in bu isimde bir çalışmasının olup olmadığı konusu gündeme gelmektedir. Tam da bu noktada İbn Hacer'in açıklamaları meseleye netlik kazandırmaktadır. Zira İbn Hacer, Nâsirüddin İbnü'l-Müneyyir'in bâb başlıkları ile ilgili çalışmasına değinmiş ve kitapta dört yüz bâb başlığına (terceme) dair açıklamalar yaptığını belirtmiştir. Ardından kardeş ez-Zeyn İbnü'l-Müneyyir'in de bâb başlıkları konusuna eğildiğini ve Buhârî şerhinde terâcime dair açıklamalarda bulunduğunu ifade etmiştir.⁷⁸ Dolayısıyla *el-Mütevârî* isimli çalışmanın Nâsirüddin'e aidiyeti kuvvet kazanmış olmaktadır. Muhtemelen ez-Zeyn'in bâb başlıklarına ilişkin müstakil bir eseri bulunmamakta, bu konuyla ilgili görüşlerini şerhte dile getirmektedir. Diğer taraftan İbn Battâl hâşiyesinin hangi kardeşin kaleminden çıktığı da net olmamakla birlikte, halen araştırılmaya muhtaçtır.

İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'de her iki kardeşe de atıfları mevcuttur. Şerh te her iki kardeşin hadislerin muhtevasına dair birtakım görüşleri nakledilirken özellikle terâcim (bâb başlıkları) ile altlarında tahrîç edilen hadislerle ilgilerine dair kanaatleri nispeten daha fazla dikkat çekmektedir. Atıfların bazılarında kaynak İbn Hacer tarafından net bir şekilde belirtilmiş, görüş sahibinin ismi الرَّيُّنُ بْنُ

76 bk. İbnü'l-Müneyyir, *Hadis Yorumları*, çev. Osman Bodur (İstanbul: Litera Yay., 2017).

77 bk. Osman Bodur, “Müteşâbih Hadislerin Yorumu Bağlamında İbnü'l-Müneyyir'in (ö. 683/1284) Tefsîru Müşkilâtı Ehâdis bi Şekli Zâhiriâ Adlı Eseri”, *Usûl: İslam Araştırmaları* 17 (2012), 107-130.

78 Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Hedyü's-sâri*, thk. Ebû Kuteybe el-Faryâbî (Riyad: Dâru Taybe, 1426/2005), 1/24-25.

المنير olarak kaydedilmiştir.⁷⁹ Bunların bir bölümünde Zeyn'in terâcime dair görüşlerine yer verilmiştir.⁸⁰ Çok az yerde نَاصِرِ الدِّينِ بْنِ الْمُنِيرِ adı zikredilerek büyük kardeş İbnü'l-Müneyyir'in kanaatleri aktarılmıştır.⁸¹ Ancak bazı atıflarda sadece ابن المنير "İbnü'l-Müneyyir" ismi kullanılmış, "kaynak şârih" açıkça ifade edilmemiştir. Öte yandan "İbnü'l-Müneyyir" adıyla yapılan alıntıların bir kısmı Nâsirüddin İbnü'l-Müneyyir'in *el-Mütevârî* adlı eserine dayanmaktadır.⁸² Bâb başlıklarına ilişkin yorumlarda büyük kardeş Nâsirüddin İbnü'l-Müneyyir, İbn Hacer'in kaynağı olmuştur. Zira İbn Hacer, Buhârî'nin bâblara yerleştirdiği rivâyetlerin tertibi ve anlamı ile diğer şârihlere kıyasla daha fazla ilgilenmiştir.⁸³ O, bâb başlıkları konusunda genelde Buhârî lehine bir tutum sergilemiş, *Şahîh*'e yönelik eleştirileri cevaplamaya çalışmıştır. Örneğin Kirmânî'nin bâb başlıklarına dair iddialarını ve tenkitlerini gündeme getirerek, bunları çürütmeye çaba sarf etmiştir.⁸⁴ Bu nedenle Buhârî'nin terâcimi ile ilgili çalışmalar İbn Hacer'in ilgisini çekmiş, olabildiğince bunlardan yararlanmış, kimi zaman ise söz konusu eserlerin eleştirilerini yapmıştır. Dolayısıyla Nâsirüddin İbnü'l-Müneyyir, onun kaynaklarından biri olmuştur.

Yukarıda değinildiği gibi Buhârî'nin kullandığı terâcimin şerhi konusunda İbn Hacer, İbnü'l-Müneyyir kardeşlerden sıklıkla faydalanmıştır. Örneğin *Şahîh*'teki بَابُ مَنْ أَعَادَ الْحَدِيثَ ثَلَاثًا لِيُفْهَمَ şeklindeki bâb başlığına dair -hangi kardeş olduğu net olmamakla birlikte- İbnü'l-Müneyyir'in "Buhârî, bu başlıkla (terceme ile), hadisin tekrar edilmesini hoş karşılamayanlara ve öğrencinin hadisi tekrar etmesini yadırgayan, hatta bunu anlayışsızlık (akılsızlık) olarak gören kimselere reddiyede bulunmuştur." yorumunu paylaşmıştır.⁸⁵ Bir başka yerde ise ismini net bir şekilde zikrederek Zeyn İbnü'l-Müneyyir'in bâb başlığı yorumuna atıfta bulunmuştur. بَابُ تَأْخِيرِ الظُّهْرِ إِلَى الْعَصْرِ başlığına ilişkin İbnü'l-Müneyyir'in "Buhârî, iki vaktin (namaz vaktinin) ortaklığını esas alarak sözün sabitliğine işaret etmiştir. Ancak bunu, her zaman olduğu gibi doğrudan açıkça söylememiştir. Çünkü hadisin lafzı bu anlamı

79 Örnekler için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/17, 450, 3/116, 4/197, 238, 5/378, 6/23, 8/335, 11/447.

80 Örnekler için İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/45, 64, 68, 84, 90, 101, 131, 159, 202, 3/109, 112, 117, 118, 145, 4/115, 153, 154, 189, 192, 216.

81 Örnekler için İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/258, 268, 270, 276, 294, 302, 310.

82 Örnekler için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/565; krş. İbnü'l-Müneyyir, *el-Mütevârî*, 89. Diğer örnekler için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/587; krş. İbnü'l-Müneyyir, *el-Mütevârî*, 91; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6/274; krş. İbnü'l-Müneyyir, *el-Mütevârî*, 199; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/623; krş. İbnü'l-Müneyyir, *el-Mütevârî*, 205.

83 Zışan Türcan, *Hadis Şerh Geleneği Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 57.

84 Türcan, *Hadis Şerh Geleneği Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*, 294.

85 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/189.

ihtimal dahilinde barındırdığı gibi başka anlamlara da müsaittir. Bölüm başlığı (terceme), iki vakit arasında bir ayırım olmadığını (bir fasıla bulunmadığını) ima etmektedir.” şeklindeki değerlendirmesini gündeme getirmiştir.⁸⁶ Yine hangi kardeş olduğunu açıkça ifade etmeden *بَابُ تَحْرِیضِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْزِي أُمَّتَهُ أَوْ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى قِيَامِ اللَّيْلِ* başlığının kritiğinde de İbnü'l-Müneyyirler'den yararlanmışır. Tercemeye dair yapılan yorum, “Bölüm başlığı iki unsuru içermektedir: Teşvik (yani özendirme) ve vacipliğin (zorunluluğun) kaldırılması. Ümmü Seleme ve Ali hadisleri birinci unsura, Âişe hadisi ise ikinci unsura delâlet eder.” şeklindedir.⁸⁷

2.5. İbn Rüseyd el-Fihri (ö. 721/1321)

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed Ebû el-Fihri es-Sebtî'dir. Hayatının ilk yıllarında daha çok edebiyat ile meşgul olmuş, bu alanda öne çıkmıştır. Daha sonra Fâs'a geçmiş, burada Mâlikî mezhebinin öğrenmiştir. Ardından bulunduğu Sebte'de fıkıh okutmuştur. Tunus ve İskenderiyye'ye rihle düzenlemiş, buralarda ilim tahsiline devam etmiştir. Hacca gittiğinde Mekke ve Medine bölgelerini gezme fırsatı bulmuş, sonrasında rihle güzergâhına Mısır'ı eklemiştir.⁸⁸ İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374-75) onun hadis ilmindeki seviyesine ve bu alandaki yetkinliğine dikkat çekmiş, ricâl bilgisine vurgu yapmıştır.⁸⁹

Birçok eser kaleme alan İbn Rüseyd'in hadis ile ilgili çalışmaları bulunmake tadır. Bunlardan ikisi *eş-Şirâtu's-sevî fi't-tişâli Câmî'i't-Tirmizî ve İfâdetü'n-naşîh fi meşhûri rüvâti's-Şaḥîḥ*'tir.⁹⁰ Ayrıca *el-Muḥâkeme beyne'l-imâmeyn* adıyla kaydedilen bir çalışma da ona nispet edilmektedir.⁹¹ Bu eser *el-Muḥâkeme beyne'l-Buḥârî ve'l-Müslim* ismiyle de İbn Rüseyd'in kitapları arasında zikredilmektedir.⁹² Yine İbn Rüseyd'in *Tercümânü't-terâcim 'alâ ebvâbi'l-Buḥârî* adlı bir çalışmasının daha

86 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/23.

87 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 3/10.

88 Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn es-Safedî, *A'yânü'l-aşr ve a'yânü'n-naşr* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1418/1997), 4/676.

89 Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâleddin es-Süyûtî, *Ṭabaḳâtü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 528.

90 Safedî, *A'yânü'l-aşr ve a'yânü'n-naşr*, 6/678. *İfâdetü'n-naşîh*'in neşri için bk. İbn Rüseyd, *İfâdetü'n-naşîh bi't-ta'rîfi bi-isnâdi'l-Câmî'i's-Şaḥîḥ*, thk. Nazar Muhammed el-Fâreyâbî (b.y.: y.y., 1444/2022).

91 Şemsüddîn Muhammed ed-Dâvûdî, *Ṭabaḳâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 2/220.

92 M. Yaşar Kandemir, “İbn Rüseyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/293.

olduğu söylenmektedir.⁹³ *Tercümâtü't-terâcim*'in yazılı nüshalara dayalı bir neşri olmamakla birlikte diğer şerhlerdeki atıflardan yola çıkılarak kısmî olarak muhteva inşası yapılmaya çalışılmıştır.⁹⁴

İbn Rüşeyd, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'deki önemli kaynaklarından biridir. İbn Hacer ondan ve eserlerinden yararlandığını şöyle ifade etmektedir: “Fevâid’e dair birçok konuda fakîh biridir. Onun eserlerini gördüm ve kendisinden seçkiler (alıntılar) yaptım.”⁹⁵ Yine İbn Hacer, “Hadis talep etti ve bu alanda mâhir biri oldu.” diyerek ondan övgü ile bahsetmiştir.⁹⁶ *Hedyü's-sârî*'de İbn Rüşeyd'in kitabını görüldüğünü belirten İbn Hacer esere şöyle değinmektedir:

“Bâb başlıkları konusunda telif edilmiş olan Ebû Abdillâh b. Rüşeyd es-Sebtî'ye ait *Tercümânü't-terâcim* adlı bir ciltlik eser gördüm. O, çalışmasında Kitâbü's-sıyâm'a kadar ulaşmıştır. Şayet (kitap) tamamlanmış olsaydı son derece faydalı olurdu. Eksikliğine rağmen yine de oldukça yararlı bir eserdir.”⁹⁷

İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'de bâb başlıklarının yorumu ve hadislerle ilişkisi konusunda İbn Rüşeyd'in kanaatlerinden yararlanmıştır.⁹⁸ Örneğin *بَابُ صَلَاةِ الطَّيْعِ* *بَابُ صَلَاةِ الطَّيْعِ* şeklindeki bâb başlığına dair İbn Rüşeyd'in “Onun (Buhârî'nin) maksadı, nafile namazın bineğin (hayvanın) üzerinde kılınmasında, bineğin pislikleri temiz (yani dışkısı necis olmayan) cinsten olmasının şart koşulmadığını anlatmaktır. Aksine, bu meselede (namazın binekte kılınmasında) bütün binekler aynı hükme tabidir; yeter ki necâsete (pisliğe) doğrudan temas etmemiş olsun.” yorumu İbn Hacer tarafından şerhe dahil edilmiştir.⁹⁹ Yine İbn Hacer, *بَابُ صَلَاةِ الْقَاعِدِ بِالْإِيمَاءِ* başlığında da İbn Rüşeyd'e atıfta bulunmuş, onun “Hadisin bölüm başlığıyla (terceme ile) uygunluğu, kişinin yan yatarak namaz kılması durumunda ima ile (baş veya göz işaretiyle) kılması gerektiği yönündendir.” değerlendirmesine yer vermiştir.¹⁰⁰

93 Bağdatlı, *Hedîyyetü'l-ârifin*, 2/144.

94 bk. Ebû Abdullâh Muhibbüddin Muhammed b. Ömer İbn Rüşeyd, *Tercümâtü't-terâcim 'alâ ebvâbi Şaḥîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed b. Zeynelâbidin Rüstem (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2008).

95 Hayrüddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmusu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabî'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikin* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1423/2002), 6/314.

96 Süyûtî, *Ṭabakâtü'l-huffâz*, 529.

97 İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, 1/25.

98 Örnekler içi bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/144, 232, 402, 405, 407, 2/31, 209, 254, 282, 573, 576, 584, 3/24, 79, 108, 110, 114, 198, 217, 227, 244.

99 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/576.

100 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/586.

İbn Rüşeyd'e yapılan atıflardaki yoğunluk *Fethu'l-bârî*'nin ilk ciltlerindedir. Zira İbn Hacer'in de değindiği gibi eser tamamlanamamış, İbn Rüşeyd *Tercümânü't-terâcim*'de oruç bölümüne kadar gelebilmiştir. Dolayısıyla *Feth*'in ilerleyen bölümlerinde İbn Hacer, çok önemli bir kaynağından yoksun kalmıştır. Öte yandan İbn Hacer, onun kimi görüşlerini tenkit ederek kabul etmemiş, bazılarını ise tashih etmiştir. Bu tür durumlarda İbn Hacer, önce İbn Rüşeyd'e atıfta bulunarak onun düşüncesini nakletmiş ardından itirazını dile getirmiştir.¹⁰¹

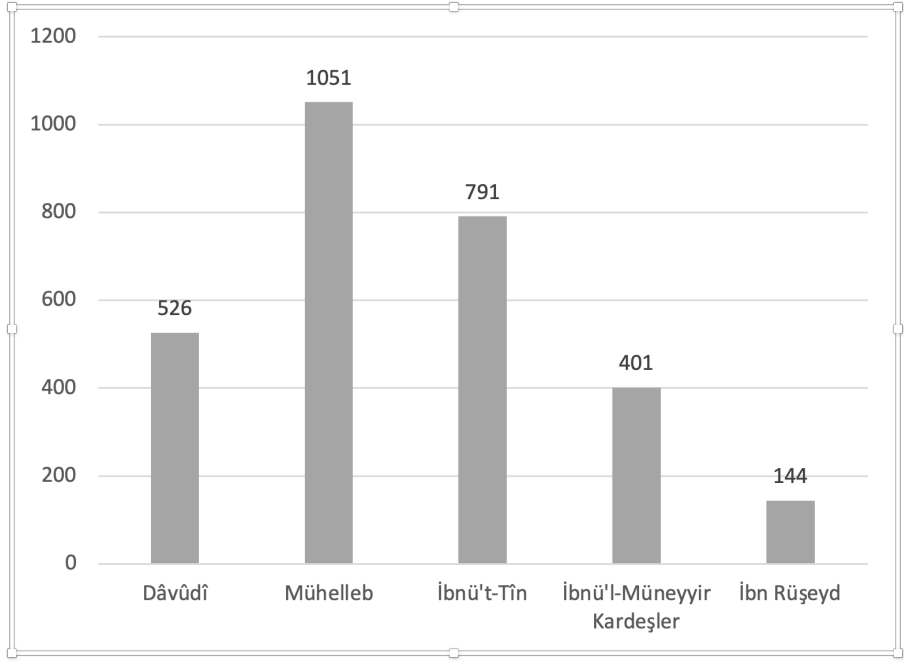
Sonuç ve Değerlendirme

Ana/temel hadis metinlerinin teşekkülü sonrasında bu eserlerin açılımı niteliğinde kaleme alınan şerhler ile zengin bir literatür oluşmuştur. Genelde Hattâbî ile başlatılan sistematik ve bütüncül şerh yazıcılığı, kronolojik bir devamlılık göstermiş zamanla daha ideal ve zengin içerikler üretilmiştir. Olgun şerhler döneminin en önemli eserlerinden biri –belki de en önemlisi- İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-bârî*'sidir. Hicrî 9. asır Memlûk Kahiresi'nde üretilen bu şerh, bize telif süreci ve şekli itibarıyla de farklı bir hikâye sunmaktadır. İmlâ yoluyla yazılan *Fethu'l-bârî*'nin telifinde İbn Hacer'in öğrencileri de pay sahibi olmuşlar, nüsha mukâbeleleri ile eserdeki ideal içeriğin üretimine katkı sunmuşlardır. Hiç şüphesiz şerhi diğerlerinden farklı kılan en önemli özelliklerden bir diğeri ise kitapta-ki zengin kaynak kullanımıdır. Yapılan araştırmalara göre İbn Hacer *Feth*'te bin dört yüz civarında kaynaktan yararlanmış. Birçok alandan/disiplinden çalışmaya başvurulmuş eserin temel kaynakları ise daha önce üretilen şerhlerdir. İbn Hacer kendisinden önceki şerh birikiminin tespitini iyi bir şekilde yapmış, sonrasında ise bunları etüt ederek kendi eserinde kritiklerini yapmıştır. Bu noktada onun en çok atıfta bulunduğu şârihler doğal olarak şerh literatürünün daha erken gelişim gösterdiği Endülüs ve Mağrib kökenli âlimler olmuştur.

Bilindiği üzere hicrî 5. ve 6. asırlarda Endülüs ve Mağrib ulemâsı, şerh telifine yoğun ilgi göstermiş böylece literatürün erken dönemine damga vurmuşlardır. Şerh yazıcılığında mezhep etkisiyle daha çok *Muvatta* tercih edilirken *Şâhih-i Buḥârî*, *Şâhih-i Müslim* ve *Sünen-i Tirmizî* gibi kurucu metinler de bölgedeki Mâlikî âlimler tarafından şerh edilmiştir. İbn Battâl, İbn Abdülber, Ebü'l-Velid el-Bâdcî, Mâzerî, Ebûbekir İbnü'l-Arabî ve Kâdî İyâz gibi isimler söz konusu eserler üzerine yazdıkları şerhler ile Endülüs ve Mağrib ilim havzasının öne çıkan şârih

101 Örnekler için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/494, 562, 586, 3/63, 75, 182.

profilleri olmuşlardır. Bahsedilen şârihlerin eserleri sonrasına ulaşmış ve şerh literatürünün kaynak metinlerine dönüşmüştür. İbn Hacer, bu şerhlerin çoğuna farklı oranlarda da olsa atıfta bulunmuştur. Kimi zaman görüşlerini nakletmekle yetinerek onları onayladığını göstermiş bazen ise bölge şârihlerinin kanaatlerine yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Öte yandan İbn Hacer'in Endülüs ve Mağrib bölgesindeki kaynakları bu isimlerle sınırlı kalmamıştır. Zira aynı coğrafyada eserleri –çoğunlukla- günümüze ulaşmayan veya henüz yazma halinde olan başka şârihler de bulunmaktadır. İbn Hacer *Fethu 'l-bârî*'de bu şârihlere de kayda değer bir oranda atıfta bulunmuş, bazen onaylayarak bazen de tenkit ederek onların görüşlerini paylaşmıştır. Dâvûdî, İbn Ebû Sufre, İbnü't-Tîn ve İbn Rüşeyd gibi Mâlikî âlimler *Fethu 'l-bârî*'nin muhtevasında önemli bir yeri ve etkisi olan şârihlerdendir. Bu isimlerin herbirinin *Şaḥîḥ-i Buḥârî* üzerine şerh türünde bir eseri bulunmaktadır. İbn Hacer'in Mâlikî şârihlere atıfları sadece Endülüs/Mağrib coğrafyası ile sınırlı kalmamıştır. O, *Fethu 'l-bârî*'de Mısır ilim havzası ulemâsından Nâsirüddin İbnü'l-Müneyyir ve ez-Zeyn İbnü'l-Müneyyir gibi hadis şârihlerinden de önemli ölçüde yararlanmıştır. Bu mâlikî hadis şârihlerinden eseri matbu olanlar İbnü't-Tîn ve Nâsirüddin İbnü'l-Müneyyir'dir. İkisi dışında diğer şârihlerin hadis şerh literatüründeki eserleri ya bugüne ulaşmamış ya da henüz neşredilmemiştir. Söz konusu şârihlerin *Fethu 'l-bârî*'deki atıf yoğunlukları kabaca aşağıda yer alan grafikteki gibidir:

Tablo 1: *Fethu'l-bârî*'deki Atıf Sayıları

Grafik dikkate alındığında İbn Hacer'in daha çok sırasıyla Mühelleb b. Ebû Sufre, İbnü't-Tîn, Dâvûdî, İbnü'l-Müneyyir kardeşler ve İbn Rüşeyd'den yararlandığı görülmektedir. Şurası belirtilmeli ki grafikteki sayısal veriler katî ve nihâî bir nitelik arz etmemektedir. Ancak el-Mektebetü's-şâmile üzerinden yapılan arama ile ulaşılan bu sonuçlar, büyük ölçüde vakıayı yansıtmaktadır. *Feth*'teki taramada karşılaşılan az miktardaki isim benzerliği grafikteki oranı etkileyecek düzeyde değildir. Şârih adları ile yapılan sorgulamada elde edilen sonuçların çoğu ilgili şârihe aittir. Kesin veriler için ise daha uzun soluklu ve hacimli çalışmaların yapılmasının gerekliliği ise aşikârdır.

Şurası var ki söz konusu şârihlere yapılan atıfların konusal/tematik dağılımının ve *Fethu'l-bârî*'nin muhtevasına etki düzeylerinin daha net olarak belirlenebilmesi için de detaylı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için her bir şârihin *Feth*'te nakledilen görüşleri tespit edilmeli ve tasnifi yapılmalıdır. Böylece bu şârihlerin *Feth*'e hangi alanlarda/konularda katkı sunduğu sonucuna ulaşılabılır. Örneğin Nâsirüddin ve matbu halde bulunan *el-Mütevârî* adlı eserinin *Feth* açısından kaynaklık

etkisinin ortaya konulabilmesi için her iki kitabın kapsamlı bir şekilde mukayese edilmesi gerekmektedir. Aynı durum diğer bütün şârihler için de geçerlidir. Yeni neşredilen İbnü't-Tîn'in şerhinin de *Fethu'l-bârî* ile yapılacak karşılaştırılması sayesinde iki kitap ya da şârih arasındaki etkileşimin kritiği mümkün olabilir. Eserleri elimizde bulunmasa da en azından *Fethu'l-bârî*'deki atıflar üzerinden yapılacak analizler ile diğer şârihlerin *Feth*'in içeriğine hangi konular çerçevesinde etki ettiklerine dair yargılara da ulaşılabilir.

İbn Hacer'in Mâlikî şârihlere yaklaşımı da diğer kaynaklar karşısındaki tutumu ile aynıdır. O, bu şârihlerin görüşlerini "münekkit" bir tavır ile değerlendirmiştir. Eleştiri gereken yerde bunu net bir şekilde dile getirmiş, yanlış veya hatalı görüş karşısında argümanlarını ortaya koyarak nakilde bulunduğu şârihi tenkit etmiş ve okuyucuyu bilgilendirmiştir. Tam da bu noktada *Fethu'l-bârî*'de söz konusu isimlere yapılan atıflardaki "eleştiri" yoğunluğunun dikkat çekici düzeyde olduğu söylenmelidir.

Fethu'l-bârî'nin teşekkülünde birer kaynak olarak katkısı olan Mâlikî şârihleş re İbn Hacer birçok konuda atıfta bulunmuştur. Söz konusu şârihler, garîbu'l-hadis, kelime zabtı, ahkâm, tarîkler, nüsha farklılıkları, ihtilâfu'l-hadis gibi alanlarda İbn Hacer'in başvuru kaynakları olmuştur. Öte yandan değinilen çoğu Endülüs ve Mağribli olan Mâlikî müellifler, terâcim ve bâb başlığı/hadis ilişkisi konusunda İbn Hacer'in önemli referansları arasında yer almıştır. İbn Hacer'in yaptığı nakillerden anlaşıldığı kadarıyla bu şârihler, kendi eserlerinde terâcim tartışmalarına kayda değer bir yer ayırmışlardır. Kaldı ki Nâsirüddin İbnü'l-Müneyyir ve İbn Rüseyd'in bu konuda müstakil birer eseri de bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi *Fethu'l-bârî*'nin içeriğinin şekillenmesinde meşhur/bilindik şârihlerin eserleri yanı sıra bugüne ulaşmayan veya yazma halinde olan ya da neşredilerek ilim sahasına yakın zamanda sunulan birçok şerh de etkili olmuştur. Bu kaynakların bazılarının sonraki dönemlere en azından parça parça intikâlinde İbn Hacer ve eserinin önemli bir rolü vardır. Bu yönüyle *Fethu'l-bârî* önceki şerh birikiminin izlerini sürme adına zengin bir içeriği barındırmaktadır. İbn Hacer'in ve şerhinin literatüre katkısını daha anlamlı kılabilmenin yolu ise *Fethu'l-bârî* ile birlikte diğer şerhlerde söz konusu şârihlere yapılan atıfların tespiti ile günümüze intikal edemeyen bazı şerh türü çalışmaların kısmî inşasının gerçekleştirilmesidir.

Kaynakça

- Akyüz, Vecdi. “Asîlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/482. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bağdathî, İsmail Paşa. *Hedyyetü'l-‘ârîfin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifin*. b.y.: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, ts.
- Bodur, Osman. “Müteşâbih Hadîslerin Yorumu Bağlamında İbnü'l-Müneyyir'in (ö. 683/1284) Tefsîru Müşkilâtı Ehâdis bi Şekli Zâhirihâ Adlı Eseri”. *Usûl: İslam Araştırmaları* 17 (2012), 107-130.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed. *Buğyetü'l-mültemis fî târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1387/1968.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirin*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Engin, Sezai. *Şerh ve Şârihin İzini Sürmek Hadis Şerhlerinin Hikâyesi*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Hamed Abdullah. *Mevâridü'l-Hâfiz İbn Hacer fî Fetḥi'l-bârî*. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1425/2004.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Cezvetü'l-muktebis fî zikri vülâti'l-Endelüs*. Kahire: ed-Dârü'l-Mısıriyye li't-Te'lif ve'n-Neşr, 1386/1967.
- İbn Ebû Sufre, el-Mühelleb et-Temîmî. *el-Muhtaşaru'n-naşîh fî tehzîbi'l-Câmi'i's-Şaḥîḥ*. thk. Ahmed b. Fâris. 4 Cilt. Riyad: Dârü't-Tevhid, 1430/2009.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm. *ed-Dibâcû'l-müzhebb fî ma'rifeti a'yânî 'ulemâ'i'l-mezhebb*. Kahire: Dârü't-Türâs li't-Tab ve'n-Neşr, 1391/1971.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Hedyyü's-sârî*. thk. Ebû Kuteybe el-Faryâbî. 2 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1426/2005.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *el-Mu'cemü'l-müfehres ev Tecridü esânîdû'l-kütübi'l-meşhûre ve'l-eccâ'i'l-menşûre*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Fetḥu'l-bârî şerḥu Şaḥîḥi'l-Buḥârî*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Rüseyd. Ebû Abdullah Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer. *İfâdetü'n-naşîh bi't-ta'rîfi bi-İsnâdi'l-Câmi'i's-Şaḥîḥ*. thk. Nazar Muhammed el-Fâreyâbî. b.y.: y.y., 1444/2022.
- İbn Rüseyd, Ebû Abdullah Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer. *Tercümâtü'l-terâcim 'alâ ebe vâbi Şaḥîḥi'l-Buḥârî*. nşr. Muhammed b. Zeynelâbidin Rüstem. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2008.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'zehebb fî aḥbari men zehebb*. thk. Mahmûd el-Arnaût. Beyrut: Daru İbn Kesir, 1412/1992.
- İbnü'l-Müneyyir, Ebü'l-Hasen Zeynüddin. *Tefsîru müşkilâtı ehâdis yüskilu zahiruhâ*. thk. Riyaz Mensi el-İsa. Amman: Dârü'l-Feth, 1434/2013.
- İbnü'l-Müneyyir, Nâsirüddin. *el-Mütevârî 'alâ ebvâbi'l-Buḥârî*. thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1411/1990.

- İbnü'l-Müneyyir. *Hadis Yorumları*. çev. Osman Bodur. İstanbul: Litera Yay., 2017.
- İbnü't-Tîn, Ebû Muhammed Abdülvâhid b. Ömer es-Safâkûsî. *el-Haberü'l-faşîh el-Câmi' li fevâ'idü Müsnedi'l-Buhârî's-Şaḥîh*. Riyad: Dâru Atââtü'l-İlm, 1446/2025.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*. thk. Heyet. Mağrib: Matbaatü Fedâle el-Muhammediyye, 1384/1965.
- Kallek, Cengiz. "Dâvûdî, Ahmed b. Nasr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/50-51. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Rüşeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/292-294. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kannâs, Muhammed Abdullah. *et-Ta'rif bi's-şurûhi'l-hadîsiyyeti'l-muktebesi minhâ fi Fethi'l-bârî*. Riyad: Dârü's-Sumey'î, 1433/2012.
- Kannûcî, Ebû't-Tayyib Sıddîk Hasan Hân. *el-Hıttâ fi zikri's-sihâhi's-sitte*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü't-Ta'limiyye, 1405/1985.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit (ed.). *Hadis Şerh Literatürü I*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2020.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dârü lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimu muşannifi'l-kütübî'l-'Arabiyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1406/1986.
- Mahfûz, Muhammed. *Terâcimu'l-mü'ellifîne't-Tûnusiyyîn*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1413/1994.
- Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer. *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*. 2 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Makrizî, Takiyyüddin. *el-Muḳaffa'l-kebîr*. thk. Muhammed Ya'lâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1427/2006.
- Meşhûr b. Hasen, Ebû Ubeyde - Râid b. Sabri, Ebû Huzeyfe. *Mu'cemü'l-muşannefâti'l-vâride fi Fethi'l-bârî*. Suûd: Dârü'l-Hicre, 1412/1992.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman. "İbnü'l-Müneyyir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/156-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Nüveyhiz, Adil. *Mu'cemu a'lâmi'l-Cezâ'ir*. Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz, 1400/1980.
- Parladır, Selahattin. "Kâbisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/41-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn. *A'yânü'l-aşr ve a'vânü'n-naşr*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 1418/1997.
- Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Türkî Mustafâ Ahmed el-Arnâût. Beyrut: Dârü lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1421/2000.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed es-. *el-Cevâhîr ve'd-dürer*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1999.
- Sezgin, Fuâd. *Târîhu't-türâsi'l-'arabî*. çev. Mahmud Fehmi Hicâzî. 4 Cilt. Suûd: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1990.

- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâleddin. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Tinbüktî, Ebü'l-Abbâs Ahmed Bâbâ b. Ahmed. *Neylû'l-ibtihâc bi tatrîzi'd-dibâc*. Trablus: Dârü'l-Kâtib, 1421/2000.
- Tozlu, İbrahim. “Buhârî Râvisi Kâdî Mühelleb B. Ebû Sufre'nin Endülüs Hadisçiliğindeki Yeri Ve Önemi”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (Temmuz 2015), 65-96.
- Türcan, Zişan. *Hadis Şerh Geleneği Doğuştan, Gelişimi ve Dönüşümü*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Kirmânî, Şemseddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/65-66. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Zirikî, Hayrüddin. *el-A'lâm kâmusu terâcimi li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arabi'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikin*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1423/2002.

